

РОСИЦА СТЕФЧЕВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

✉ rosica_stef@abv.bg

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ОПИСАНИЕТО НА МОДАЛНИТЕ ЧАСТИЦИ В БЪЛГАРСКИЯ И ХЪРВАТСКИЯ ЕЗИК

Анотация

В изследването се прави преглед на теоретичните парадигми и на подходите, прилагани при изучаването на модалните частици в рамките на изречението и на нивото на текста / дискурса. Разглеждат се различни аспекти от функционирането на частиците за коментар на истинността на изказването наистина, действително, всъщност // stvarno, zbilja, doista, ustvari. При анализа на ексцерпирания материал се прилага интегрален подход, който съчетава структуралистичното им описание с изследване на модифициращата им функция в контекста на речевата интеракция. В зависимост от различните компоненти в своето значение (когнитивни, пресупозитивни и прагматични) частиците за коментар на изказването функционират като модификатори на пропозиционалното съдържание и на илокутивния профил на изказването и като свързващи и модифициращи думи на нивото на текста.

Ключови думи: частици, модификация, модалност, речеви актове, конектори, текстуална свързаност

Частиците са една от най-сложните за описание части на речта поради две причини: тяхната функция и значение могат да се определят единствено в рамките на изказването и в тясна връзка с контекста и речевия акт. За пръв път като отделна част на речта частиците са обособени от Александър Теодоров-Балан в неговата „Нова българска граматика“ (1940). Още тогава Балан отбелязва една от ключовите семантични характеристики на частиците, а именно – връзката им с логическата структура на изказването („частиците изразяват положение на нашето мислене в речта“) ([5]). Като експлицитни когнитивни модуси частиците имплицират различни съдържания в изказването, които могат да бъдат описани единствено в контекста на комплементарното взаимодействие на няколко науки за езика: лексикология, морфология, синтаксис, прагматика и анализ на дискурса / лингвистика на текста. По тази причина и интердисциплинарният профил на частиците от типа *наистина, действително, всъщност // stvarno, zbilja, doista, ustvari* съдържа следните компоненти: частиците са периферни и необлигаторни (факултативни)

елементи на изреченската структура. В семантично отношение са неденотативни, без предметно-логическо съдържание, но с ясно изразена прагматичност, а значението им се определя чрез ролята им в изказването ([5], [9]). Като модификатори тези думи са носители на метаязиков коментар към пропозиционалното съдържание или към илокуцията на изказването, притежават характеристиките на прагматичните средства, които привидно опростяват текста или дискурса, но усложняват имплицитното му съдържание ([25]). Поради изброените особености на частиците най-адекватен за тяхното описание се оказва интегралният подход, който съчетава структуралистичното им описание с изследване на модифициращата им функция в контекста на речевата интеракция.

1. Частиците в парадигмата на структуралистично ориентираните подходи

Структуралистично ориентираните интерпретации на частиците и тяхната категоризация традиционно се основават на три критерия: морфологичен, семантичен и синтактичен. Като частици думите *наистина*, *действително*, *всъщност* // *stvarno*, *zbilja*, *doista*, *ustvari* споделят всички особености на т. нар. служебни думи: те са неизменяеми части на речта (nepromjenjive riječi), които нямат собствено денотативно значение (suznačne) и модифицират значението на отделни думи или на цялото изказване: „čestice ili partikule suznačne su i nepromjenjive riječi kojima se izražava stav govornika prema sadržaju cijeloga iskaza ili prema njegovom dijelu, odnosno riječi koje na bilo koji drugi način modificiraju dijelove rečenice, rečenicu, odnosno iskaz ili sudjeluju u oblikovanju njihova gramatičkoga ustrojstva“ ([24]: 253).

Разглежданите лексеми принадлежат към особена категория частици, образувани от наречия¹, т.е. чрез конверсия, или „počestičenje nekih priloga, veznika, zamjenica i glagola“ ([12]: 297). За близостта във функциите на някои наречия и частиците И. Пранкович отбелязва следното: „Međutim, pokušajima razgraničenja partikula i priloga zadaje puno poteškoća i činjenica što je služba partikula vrlo bliska službi modalnih priloga (tipa *nažalost*, *nasreću*, *istina*, *sigurno*, *vjerojatno* i sl.) jer i oni mijenjaju narav predikativnosti“ ([20]: 247). Характерна особеност на наречията, които функционират като частици, е отсъствието на „priglagolska, adverbijalna funkcija“ ([20]), т.е. за разграничаване на модалните наречия с функция на частици от останалите наречия се прилага синтактичният критерий². Според него т.нар. *priložne čestice* или *samostalne čestice*

¹ Л. Йосич отбелязва, че по традиция в групата на частиците обикновено попадат думи от другите части на речта, напр. междуметия, съюзи, наречия, местоимения и глаголи, като най-често функцията на частици изпълняват наречията ([17]: 7).

² Т. Маретич е сред първите, които отделят наречията, които не означават обстоятелства и не модифицират значението на глагола, а служат за промяна на цялостното изреченско съдържание ([15]).

ili modifikatori ([24: 255]) се обособяват в отделна група за изразяване на субективно-модални значения и на оценка на съдържанието на изречението, без да са структурна част от него: „odnose se na čitavu rečenicu i modificiraju njezin sadržaj, pa se samostalne (modalne) čestice na razini teksta mogu nazvati modifikatorima, poput čestica *možda, doista, zaista, stvarno, eventualno, srećom* i dr.“, напр. *Ona je sigurno polagala vozački ispit. Ona je, sigurno, polagala vozački ispit.*“ ([24]: 258).

В дефинициите, които хърватските граматики дават на разглежданите частици, имплицитно присъстват два аспекта от тяхната употреба: модификацията на пропозиционалното съдържание и на отделните части на изречението (uloga čestica u modificiranu rečenice ili njezinih dijelova) и модификация на илокутивния профил на изказването (govornikov stav prema onomu o čemu se govori ([17]: 11).

В българския език частиците от този тип се определят като модални частици, изразяващи „отношения в сферата на модалността, възприемана в най-широк смисъл“ ([2]). Също така показват функционално-семантично сходство с модалните наречия, които означават отношението на представеното в изречението събитие към някакъв възможен свят, който съвпада или не съвпада с действителността (*действително, наистина, сигурно, очевидно, вероятно*), с наречията за пропозиционално отношение, означаващи когнитивни отношения, свързани с преценката за информираността на говорещото лице относно съобщаваното, и с наречията за логическо уточняване *тъкмо, именно, всъщност, естествено, положително, сигурно* и др. ([2], [6]). Тъй като между модифициращите частици и модалните наречия е трудно да се прокара граница, В. Зидарова предлага думите, които модифицират семантиката на изказването като цяло или на части от него, да се обединят в един общ клас, чиито основни семантични характеристики са модалност и експресивност, или пък модалните наречия да се присъединят към частиците ([5]: 70). Подобно становище застъпва и Ив. Куцаров, според когото и наречията, и частиците могат да бъдат основни изразни средства от перифериите на функционално-семантичното поле на модалността и в този смисъл изпълняват функцията на модални модifikатори ([2]: 353). За същия клас от думи Й. Тишева и Ро Хауге използват термина прагматични частици или маркери. Те определят прагматичните маркери като „специализирани средства за изразяване на отношението на говорещия към съдържанието на изказването и към определени елементи на речевата ситуация“ ([8]). Термина прагматични частици възприема и Р. Ницолова, като с него обозначава всички частици, които не са формообразуващи или словообразуващи ([6]: 478). По сходен начин разглежда наречията за изразяване на отношение на говорещото лице към предмета на комуникацията и Неда Пинтарич, която си служи с наименованията комуникативни наречия или прагмеми (pragmemi ili pragmatički prilozi) ([19]).

2. Интегрален (комуникативно-прагматичен и дискурсивен) модел на анализ

Структуралистично ориентираните подходи, които всъщност представляват „*inzistiranje na neduskurzivnim teorijsko-metodološkim pristupima jeziku*“ ([18]), не могат адекватно да опишат частиците, тъй като функцията и значението им са изцяло детерминирани от контекста, в който се употребяват. Това налага преодоляване на морфологичния и семантично-синтактичния критерий и на изреченското ниво и въвеждане на речевата интеракция в изследването – речевите актове, конкретния семантично-прагматичен контекст, както и нивото на дискурса и текста.

Още в дефиницията на частиците в *Hrvatska gramatika* ([12]) сред познатите модални характеристики на частиците откриваме и модални значения, които всъщност представляват модификации на илокутивните характеристики на изказването, напр. „*pojačavanje tvrdnje, ispitivanje istinitosti tvrdnje, izricanje želje, zadovoljstva... te izricanje dojma o onome o čemu se govori*“ ([12]: 215). В много от тези случаи частиците се явяват експоненти на предикатно-аргументни структури на дълбинно ниво³ („*površinske zamjenice potpunih dubinskih rečenica*“) ([25]).

Значението на подобен вид думи се определя при включването на съответния маркер в определен дискурс с оглед на постигането на определени комуникативни цели или отношения ([8]). От друга страна, частиците регулират разпределението на семантичната информация в плана на съдържанието (пропозиции, пресупозиции и т.н.) и задават начини на интерпретация на изказването от страна на адресата⁴. По тази причина семантиката им може да се разглежда като комплекс от процедури, модифициращи плана на съдържанието на изказването/дискурса ([1])⁵.

Процедурният подход, който ще приложим към анализа на частиците *наистина, действително, всъщност // stvarno, zbilja, doista, ustvari* следва принципа на детайлна фиксация на контекстовото им поведение и на синтагматическите им свойства и съдържа следните по-важни етапи: описание на инвариантното значение (значението, с което думата се среща във всички контексти); установяване на семантичните ефекти, чрез които се проследяват особености на контексту-

³ Предикатно-аргументните структури представляват метаезиков коментар към пропозиционалното съдържание или към илокуцията на изказването, напр. *Naistina ne znam какво да ти кажа / Stvarno ti ne znam što reći* > „Така е, както казвам. С висока степен на убеденост твърдя, че съдържанието на изказването съответства на действителността“.

⁴ За индексалния характер на частиците вж. ([8]).

⁵ Процедурният подход, въведен от А. Кюлиоли в изследванията му по формална лингвистика, се базира на убеждението, че всяка езикова форма всъщност е материална „следа“ от прилагането на определена когнитивна операция, а познаването на операцията и на нейните модификации позволява на говорещия да я употребява в множество контексти ([1]).

алното поведение на думите (семантична и лексикална съчетаемост) и дефиниране на модификациите, които дискурсивната дума придобива в различните контексти. Целта е да се открие общият механизъм, който управлява употребата на дискурсивните думи и позволява реализацията на множество контекстуални значения ([1]).

3. *Процедурен подход при анализа на частиците* наистина, действително, всъщност // stvarno, zbilja, doista, ustvari. *Етапи на процедурния подход:*

3.1. Дефиниране на когнитивните операции

Интервенцията на частиците в плана на съдържание на изказването или на дискурса се осъществява като коментар на истинността на определена, предварително зададена ситуация Р (като Р се отнася най-общо към определено фактическо положение на нещата). Говорещият смята, че актуализираната в неговото съзнание или реконструирана Р^{*} напълно отговаря на реалността.

Коментарът на истинността на ситуацията се осъществява на нивото на пресупозицията: чрез употребата на тези частици се пресупонира наличието на имплицитно твърдение за статуса на пропозиционалното съдържание – фактивност. Същевременно се сигнализира и присъствието на други пресупозитивни съдържания (напр. общи знания на участниците в комуникацията за определени имплицитно или експлицитно изразени ситуации Р – събития, действия, твърдения и др.).

3.2. Конструирание на инвариантното значение на частиците

Като ключова особеност на лексикалното значение на частиците от типа на *stvarno*, *vjerojatno* авторите на Hrvatska gramatika (2005) определят следното: „nesamostalnost značenja, izražavanje nijansi značenja pridjeva, priloga...” ([24]: 15). Инвариантното значение е значението, което присъства във всички контексти „образ слова, сохраняющийся во всех контекстах“ ([1]: 9). Тъй като частиците нямат извънезикови денотати, тяхното инвариантно значение се определя с помощта на общите или интегрални семантични признаци (семи), които присъстват в семантичната структура на прилагателните и наречията, тъй като наречията са *priloženi pridjevi* ([24]), а частиците са *ročestičeni prilozi* ([12]: 297). Включваме също така и съществителното *истина* / *istina*, защото е ключово за лексико-семантичното поле, в което значението на частиците се формира от семантичната им връзка с другите думи. Въпреки че речниците в много от случаите предлагат т. нар. кръгови дефиниции на значението на този вид частици, анализът на речниковите статии (вж. по-долу)⁶ показва, че като интегрален семантичен признак

⁶ Един от ключовите въпроси в лексикографската практика е дали частиците, образувани чрез конверсия от наречия, получават отделен лексикографски статус и са-

се откроява релационният семантичен компонент. Представяме го описателно: *определено съдържание е както в реалността или определено съдържание отговаря / съответства на реалността.*

zäista pril. čest. doista, odista, uistinu, zbilja, stvarno [meni je zaista svejedno; ne znam zaista; zaista ne znam; zaista vam kažem, bibl. razg.; to je zaista tako, zaista drugačije nije moguće (u kontekstu nakon prethodno izrečene tvrdnje)]

zbilja (I) pril. doista, uistinu, zaista [zbilja to misliš?]

zbilja (II) čest. (u dijaloškoj situaciji kad što sugovorniku padne na pamet ili u svom izlaganju kad se čega sjeti, često u kombinaciji riječi) [A: Bili smo u Karlovcu B: (E) (da) zbilja nisam te ništa o tome pitao]; e da, da, (e) vidiš, zaista, doista [to je bilo zbilja tako]

stvarno pril. 1. (čest.) razg. doista, zaista [ja to stvarno ne znam]; uistinu 2. zbiljski, realno [problem valja gledati stvarno]

stvāran prid. {odr. -rnī} 1. koji postoji ili je postojao, koji se pojavljuje; istinski, zbiljski, realan, opr. nestvaran

īstina (I) ž ono što odgovara stvarnosti, što je s njom u skladu, ono što prikazuje neki događaj i sl. onako kako odgovara činjenicama ili iskustvu [čista istina; gola istina; žalosna istina; živa istina; istine radi; doznati istinu; govoriti istinu]

īstina (II) čest. (riječ koja dopušta značenje cijele rečenice ili teksta u kojem se nalazi) [to je, istina, jedan od najboljih slikara; istina, to je jedan od najboljih slikara]

наистина нареч. В действителност, действително. Тази задача на-истина е трудна.

всъщност нареч. В действителност; действително, наистина. Кой си ти всъщност?

действително нареч. 1. Както е наистина, реално, в действителността; в действителност. 2. Обикн. като вмет. дума. За означаване, че съобщаваният факт отговаря на истината, на действителността; наистина, в действителност.

īстина мн. истини, жс. 1. Това, което отговаря на действителността. Истина ли е, че спечелил от тотото? Казват, че се оженил, но не било истина.

мостоятелна дефиниция, или се оформят в една речникова статия като две възможни употреби на лексемата (като частица и наречие). Проблемите произтичат и от това, че „няма строги критерии за това колко трябва да бъде семантичното разстояние между две форми, за да говорим за многозначност на една дума или за омонимия на две думи“ ([6]: 473). И в българската, и в хърватската лексикографска практика модалните частици се отразяват непоследователно като частици или наречия или и като двете едновременно, а липсата на системност в отразяването се дължи на непълното отчитане на функционалното им многообразие.

3.3. *Дефиниране на модификациите на значението, което частниците наистина, действително, всъщност // stvarno, zbilja, doista, ustvari получават в различните контексти*

Модификациите⁷ са резултат от прилагането на когнитивните операции в различни контексти и са тясно свързани с контекстуалното поведение на разглежданите думи (лексикална и семантична съчетаемост, видове контекст). Модификациите се идентифицират посредством проследяване на тяхното извеждане от инвариантното значение и проследяване на механизмите на семантичната деривация, напр. конкретната модификация *Говорещото лице с висока степен на убеденост твърди, че актуализираната (или реконструираната) в неговото съзнание ситуация Р' напълно отговаря на реалността и на дадена предходна ситуация Р* се активира в семантично-прагматичния контекст на твърдението (асертивните речеви актове).

Целта от прилагането на процедурния подход е да се намери общият механизъм, който управлява употребата на тези частици и прави възможна реализацията на множество контекстуални значения, а именно на всички модификации е свойствено приложението на когнитивната операция *Говорещото лице смята, че актуализираният/или реконструираният в неговото съзнание Р' напълно отговаря на реалността*. При всички модификации Р присъства експлицитно или имплицитно в предходния контекст.

4. Модификаторските функции на частиците в контекста на речевите актове

В тази своя функция частиците варират и прецизират съдържанието на определено изказване и показват отношението на говорещото лице към адресата, като реализират различни компоненти с илокутивна сила. Тъй като във всички контексти частиците поставят на преден план отношението на говорещото лице към различни елементи на комуникацията, чрез тях се реализира значението на модалността в най-широк смисъл: „za iskazivanje opće modalnosti ili modalnosti u širem smislu“ ([23]: 205).

4.1. *Частниците наистина, действително, всъщност // stvarno, zbilja, doista, ustvari като модификатори на илокутивния профил на речевите актове от асертивен, директивен и експресивен тип*

4.1.1. Модификации⁸ в контекста на асертивния речеви акт твърдение

⁷ Метаезикът на модификациите най-често има формата на изказване с предикатно-аргументна структура (*Говорещото лице твърди...*) или представлява метафорично название [1].

⁸ В изложението по-нататък за обозначаване на различните видове модификации ще си служим със съкращенията М1, М2, М3 и т.н.

M1: Проверени / верифицирани твърдения: перцепция и умозаключение

Говорещият твърди, че Р' напълно отговаря на реалността и настоява да убеди в това и своя събеседник. Ситуацията или фактите, означени от изказването, се представят такива, каквито са в действителност. При това идеята за действително и реално се трансформира в идеята за истинност, тъй като истина е онова, което отговаря на реалността и не ѝ противоречи ([1]).

Реконструираният Р (имплицитно или експлицитно присъстващ в контекста) напълно съвпада с актуалния Р'.

При асертивните речеви актове разглежданите лексеми експлицитно отнасят отношението на говорещия към реалността на пропозицията. Същевременно се изразява и интенцията на говорещото лице да влияе върху перцепцията на адресата (убеждаване на събеседника в истинността на съобщаваната информация).

4.1.1.1. Интеракция на асертивната илокуция с категориалните значения на евиденциалността и епистемичната модалност

Тъй като степенуваната квалификация на увереността на говорещото лице в истинността на пропозицията е характерна за епистемичната модалност: „modalnost vjerodostojnosti kojom kazivač iskazuje stupanj svoje sigurnosti ili nesigurnosti u istinitost, vjerodostojnost određene situacije... pomoću modalnih riječi – partikula (uključujući i načinske priloge) i modalnih glagola koji su obično u kondicionalu“ ([23]: 207), илокутивните компоненти на всички асертивни изказвания взаимодействат с епистемичните компоненти. Субективната оценка на истинността на пропозиционалното съдържание обаче се основава на когнитивните състояния на говорещия, свързани с получаването на информация от определени източници – директни или индиректни. Това обуславя и интеракцията между епистемичните и евиденциалните значения ([6]: 332). Включването на евиденциалността в епистемичната модалност е мотивирано и от това, че разглежданите лексеми участват в изразяването на различни евиденциални значения, напр. нулева и инференциална евиденциалност.

Когато изворот на информацията е с перцептивен характер (извор са собствените сензорни възприятия), евиденциалността е нулева (нулева степен на евиденциалност), напр. *Навън наистина заваля дъжд // Vani je doista počela padati kiša*. В този случай времето на реалната ситуация съвпада с момента на говорене. Частиците сигнализират непосредствен визуален опит и проверяване на истинността на ситуацията Р, която е едновременно на актуалната ситуация в момента на говорене Р', напр. *Мая ми каза, че вали дъжд (Р). Поглеждам през прозореца и установявам със собствените си очи, че наистина / действително вали (Р')*.

В случаите на инференциална модалност частиците функционират като евиденциални маркери, които едновременно насочват към оценка на истинността на пропозиционалното съдържание и към начина на придобиване на информацията (чрез наблюдение на симптомите на ситуацията Р или чрез логическо заключение), напр.

Хърв.: *Pomalo mi se vrti u glavi. Doista sam već iscrpljen. Milan i Petar uvijek rade zajedno. Zbilja su to dobri drugovi. – Ti si mi namjerno ostavila sladoled u autu da se istopi na prednjem staklu. – Ajme nemoj! Stvarno sam ga slučajno zaboravila – pa trebala sam spakirati i torbu za plažu i ponijeti sve maske i peraje.*

Бълг.: *Мария не ме подведе. Наистина изпълни това, което ми обеща. В магазина ми казаха, че тези обувки са идеални за планински преходи и наистина се оказаха прави.*

М2: Факти срещу твърдения (или В пълно противоречие / несъответствие с реалността):

За разлика от предходната модификация, реконструируваният Р е в пълно несъответствие с актуалния Р'. Предходният Р се опровергава.

Хърв.: *Ona se samo pravi ljubazna, a ustvari jeste licemjerna i nepoštena.*

Бълг.: *Той казва, че отивал на училище, а всъщност се връщал обротно въщи и заспивал.*

М3: Интензифицирано твърдение

Ситуацията, фактите, означени от изказването, се представят каквито са в реалността/действителността.

Реконструируваният Р напълно съвпада с актуалния Р'. В контекста на интензифицираното твърдение, илюкцията се модифицира в посока на по-голяма убедителност.

Хърв.: *Našim kolegama mi stvarno dugujemo mnogo toga: oni su nam doista pomogli da nabavimo stručnu literaturu i stvarno smo im zahvalni. Ja stvarno mržim ovi pjesmi.*

Бълг.: *Те наистина много ни помогнаха и без тяхна помощ наистина нямаше да се справим. Наистина не мога да понасям тази чалга.*

В този случай говорещото лице не проверява истинността на Р, а съобщава Р', подчертавайки категоричността на твърдението си⁹. Именно този аспект на интензификация е типичен и за други частици, напр. за думата *просто* (срв.: *Ja prosto ne razumijem što se događa / Ja doista ne razumijem što se događa, Prosto / stvarno ne razumijem kako ti pada na um tako bizarna misao da ja kradem slike*) ([7]).

М4: Изразяване на съгласие с мнението на събеседника

⁹ Многократните повторения на частиците показват, че се употребяват като паразитни думи, чиято функция е единствено фатическа и експресивна.

Частичите се употребяват в репликите, които са реакции на асертивните или директивните изказвания (съвет, препоръка и др.) и изразяват съгласие със събеседника.

Бълг.:

– *Трябва да промениш нещо в живота си.*

– *Да, наистина.*

Хърв.:

– *Prosto mi se čini suludo da ja učim više od svoje djece!*

– *Pa stvarno jeste tako.*

– *Moraš se više odmarati.*

– *Stvarno to moram.*

4.1.2. Модификации в контекста на директивните и експресивните изказвания (молба, нареждане и др.). Частичите наистина, действително, всъщност // *stvarno, zbilja, doista, ustvari* като модификатори на илокутивния профил на директивните и експресивните изказвания

В контекста на директивните и експресивните речеви актове частичите експлицират емоционално отношение на говорещото лице към адресата и реализират интенционални и емоционално-експресивни компоненти.

Директивни изказвания

М1: Сугериране и подтикване към действие

Бълг.:

Няма ли да спрете вече наистина с тези глупости! Това наистина е просто безобразно! Престани да крешиш наистина! Ти наистина трябва промениш нещо в начина си на живот. Нещо наистина трябва да се промени.

Хърв.:

Dopuštate da vaše emocije iscijede ono najbolje iz vas i to se stvarno treba promijeniti.

Частичите са носители на пресупозитивното съдържание, че събеседникът е игнорирал молбата / изискването / нареждането, отправени от страна на говорещото лице, и по тази причина то настоява действието да бъде осъществено от адресата. Съпътстващи ефекти могат да бъдат нетърпението, раздразнителността, възмущението на говорещия, които функционално сближават директивните и експресивните речеви актове (критика, забележка и т.н.).

Експресивни изказвания

М1: Интензификация

Модификацията рефлектира в промяната на илокутивната сила на изказването – интензификация. Бълг.: Наистина *пожелаваме на наши-те участници да победят и да спечелят медалите.*

Хърв.: *Zbilja je bezobrazno kako vas varaju i dućanu!*

Интерогативни изказвания

M1: Интензификация (Хибридни въпроси).

Частичите в хибридните въпроси, освен интерогативната илокуция, съдържат още и директивни или експресивни компоненти – молба, учудване и др.:

Хърв.:

– *Možeš zamisliti! Jučer sam sreo Anicu!*

– *Koji Anicu? Iz našeg razreda! Stvarno?!*

– *Fotografije, znate, nisu pouzdane. One su previše lijepe i glatke. Uzmimo na primjer dalekovod. Rastrgane žice na fotografiji su samo nekakve crte, dok u stvarnosti... Uostalom, može se razumjeti, vi ne znate kako to stvarno izgleda.*

– *Stvarno?! Ti znaš točno što je tko doživio stvarno? Znaš što sam ja vidio kao dijete u tom istom gradu?*

– *To je bilo davno.*

Бълг.:

– *Утре няма да имаме математика при класната.*

– *Наистина?! Супер!*

В много от случаите е възможно и транспониране на илокуцията в плоскостта на по-експлицитната молба или нареждане:

Бълг. *Наистина ли няма да дойдеш? (= Моля те, ела!)* *Наистина ли не си ми казал? (= Непременно му кажи!)*

Хърв. *Stvarno ćete tolerirati ovaj ispad? (= Stvarno nemojte ovo tolerirati!)*

Във въпросите, които могат да бъдат и реторични, частичите имат функция на интензификатор, тъй като служат за подтикване на събеседника към размисъл, напр.:

Бълг. *Колко приятели имаш всъщност? Питал ли си се някога.*

Хърв. *Koliko si se puta ustvari ispričao ili priznao svoje pogreške.*

M2: Насочване към съдържателното ядро на разговора

С помощта на частичите *наистина*, *действително*, *всъщност* // *stvarno*, *zbilja*, *doista*, *ustvari* се реализира комуникативната стратегия за насочване на комуникацията към същинския предмет на разговора.

Бълг. *А ти къде работиш всъщност? Кога ще се виждаме всъщност?*

Хърв. *Ovdje sam 19. VIII. u ponoć, na malom trgu, pročitao izbor svojih pjesama, pred mnogo neznanih. Da, zbilja, kada ste vi bili u Dubrovniku? Ne sjećam se da ste ga ikad spomenuli.*

A gdje ti (ono) zapravo radiš?

5. Частичите като конектори и модификатори на нивото на текста

Разглеждането на наречията на ниво текст внася и промени в дефиницията им: напр. в Граматиката на Й. Силич и И. Пранкович те се наричат изреченски наречия (*rečenični priloz*) ([24]: 242), защото

функционират на равнището на текста, а функцията им е да модифицират значението на отделните изречения. По тази причина се определят и като самостоятелни (модални) частици на равнището на текста, или модификатори (*modifikatori*). Поради необходимостта модалните думи и изрази да се обособят от съюзите се въвежда подялбата им на модификатори и конектори (*modifikatori i konektori*), като се отчита и възможността самите модификатори да бъдат конектори, т.е. модификатори конектори ([21]: 27), които функционират едновременно и като модални думи, и като кохезивни средства на нивото на текста¹⁰.

Тъй като кохезивната функция и модалността не са винаги ясно диференцирани, модалността се разглежда като допълнително свойство на текстовите конектори: „*modalnost se smatra dodatnim svojstvom tekstnih konektora*“ ([11]: 55), а комуникативната функция на конекторите е „*pravi ključ za ustanovljavanje funkcionalnosti pojedinih jedinica u iskazu i tekstu*“ ([10]: 217–218). За наречията с конекторска или текстуираща функция М. Ивич също отбелязва, че тяхната функция е близка до юнкцията: „*Brojno su dosta zastupljeni priloški izrazi koji su u funkcionalnom pogledu bliski konjunkcijama. Reč je o modifikatorima koji sadržinu date rečenice postavljaju u određeni semantički odnos prema prethodnom saopštenju ukazujući time ujedno na njihovu međusobnu povezanost*“ ([25]: 4).

Е. Добрева и И. Савова причисляват частиците *наистина*, *действително* към групата на средствата, осъществяващи юнкция, т.е. различни логико-семантични отношения от типа присъединяване, съпоставяне, противопоставяне, каузално, темпорално или пространствено поясняване, уточняване, допълване, подреждане, извеждане, коментиране на цел, основание и др. В този смисъл чрез тях се осъществяват смислови преходи между отделните части на текста в аспект на добавяне, доуточняване, а самите те действат като анафорични конектори ([4]).

4.1. *Stvarno, doista, zbilja, ustvari* // наистина, действително, всъщност като текстуиращи средства

На нивото на текста частиците от този тип функционират като конектори, които, от една страна, работят за кохезията на текста посредством различните компоненти в своето значение (пресупозитивни, прагматични и когнитивни), а от друга страна, участват в процеса на интеракция между продуцента и реципиента на текста.

Модификаторската функция на частиците се реализира с помощта на два компонента в тяхното значение – пресупозитивно и прагматично. Въз основа на пресупозитивното – корелацията на означената ситуация с предходната ситуация ($P - P'$), се осъществява смисловата

¹⁰ За наречията от типа *stvarno, doista, ustvari* М. Велчич предполага, че имат едновременно и модификаторска, и свързваща функция, т.е. „*imaју obje funkcije (rečeničnu i međurečeničnu) istodobno*“ като конекторската им функция е по-експлицитна, ако заемат позиция в началото на изречението или се отделят със запетай ([25]: 23).

свързаност между различните текстови сегменти. Профилирането на вида отношение между тях зависи от вида пресупозитивно съдържание, а именно означеното фактическо положение Р' напълно съвпада с предходната пропозитивна номинация Р (*stvarno, doista, zbilja* // *наистина, действително*, вж. модификацията *Аргументи и факти*) или я опровергава или представя в друг аспект (*ustvari* // *всъщност*), като противопоставя или контрастира фактите (Вж. модификацията *Предположения и хипотези vs факти*). Прагматичният (интенционалният) компонент е свързан с високата степен на убеденост на говорещото лице в истинността на представените факти, което от своя страна рефлектира в комуникативната стратегия на убеждаване на събеседника и изтъкване на релевантността на конкретния текстови сегмент.

В текстовата повърхнина свързването е от анафоричен или катафоричен тип ([14], [4]), което означава, че чрез частиците се осъществяват смислови преходи между отделните части на текста като добавяне, доуточняване или проспективно насочване на съдържанието.

Тъй като употребата на определен вид конектори е обусловена от жанра на текста и от начина на разгръщане на темата, за конекторите от разглеждания тип бихме казали, че конкретизират и детайлизират предимно смислови разчленявания от аргументативен тип.

4.2. Модификации на нивото на текста

M1: Аргументи и факти

Хърв.:

Zbilja bih htio da pišem o nečem sasvim drugom. Al sam opkoljen takvim nepritlikama. Ovaj papir i ove dvije posljednje rečenice što sam napisao gledao sam tako dugo da sam za to vrijeme mogao napisati nekoliko ovakvih stupaca.

Uprava je doista u golemim problemima. Zaoštre li čelnici kluba odnose s HNS-om, u kojem ionako nemaju velikog utjecaja, i ustraju na traženju legalnosti plaćanja i specifikacija, prijeti im gubitak utakmica bez borbe.

След интензифицираните твърдения в горните примери следват аргументи, които съдържателно ги подкрепят и конкретизират. Свързването е катафорично, тъй като насочва вниманието на реципиента към съдържанието, което следва.

Vlada će se uključiti u nemilosrdnu borbu protiv huliganizma i tako spriječiti još veću eskalaciju nasilja, što se može zaključiti nakon reakcije „revolveraša“ u hrvatskim novinama. Međutim, svi okreću glave od katastrofalne situacije u kojoj smo se našli. Život nam je doista počeo ovisiti o naglasku, gradu iz kojeg dolazimo, klubu za koji navijamo... Nasilnika ima među svim skupinama naših navijača, nema smisla govoriti tko je pošten, a tko ne u cijeloj priči.

В този текст частицата *doista* сигнализира компресиране и резюмиране на предходното съдържание и същевременно насочва към по-нататъшното разчленяване на темата.

Бълг.:

Казаха, че имало земетресение, и действително се усетиха леки трусове.

Красавиците Летисия Каста, Карли Клос, Одри Тоту, Зоуи Салдана и Надя Ауерман... нямат никакъв проблем в божественото представяне на царските си тоалети, но кралица във вечерта на първата премиера в Кан 2014 стана Никол Кидман – тя и нейната героиня очаквано се оказаха главни виновници за светската суета този път. Наистина трябва да се признае, че Никол блестеше както никой друг в тежката си тържествена Armani Privee.

Частичите действително и наистина въвеждат ситуации и състояния на нещата, с които анафорично се потвърждават представените в началото на текста аргументи.

M2: В сърцевината на нещата (конкретизиране и детайлизиране на съдържателното ядро на текстовия сегмент)

Модификацията се появява в контекста на търсене на правилния отговор или истина. Чрез употребата на частиците *ustvari* // *всъщност* продуцентът на текста изразява интенцията да достигне до съдържателното ядро на информацията или до най-релевантното умозаключение чрез остойностяване, селектиране на различни предположения, дефиниции или „симптоми“ на ситуацията. Най-често ситуацията Р' релативизира ситуацията Р или е в контраст с нея.

Бълг.:

Усещам слаба болка в черния дроб и стомахът ми не е много редовен, струва ми се... Въсъщност трябва да призная, че се чувствам доста добре.

Хърв.:

Raos me napada zbog jednog neuspjelog intervjua u svom stanu te svaljuje svoj neuspjeh na mene, tvrdeći da sam došla na razgovor nepripremljena, urešavajući svoju tvrdnju niskim cinizmom koji bi me trebao prikazati kao neupućenu osobu. Ustvari, gospodin Raos nije bio pripremljen na intervju sa mnom, jer ni na jedno ozbiljnije komparativno pitanje nije bio u stanju dati suvisli odgovor.

Интересна е функцията на частиците в заглавията на новинарските текстове, напр. *На колко години сте въсъщност? / Da li novac stvarno kvari ljude? Koliko stvarno imate godina?*

Частичите в тези примери функционират като тематични изрази, т.е. служат за експлицитното формулиране на темата, фиксират я пряко или задават само някакъв неин аспект ([4]). В този смисъл заглавието е носител на комуникативна стратегия, с помощта на която могат да се конструират макропропозиции ([3]) за темата на текста, за начина на разгръщане на темата (нарация, дескрипция, аргументация) ([16]), за илокутивната структура на текста. Същевременно между заглавието

и текста се установява катафорична връзка, тъй като вниманието на реципиента се насочва към нови информации и факти: „Kataforičko je povezivanje u tekstu posebno primjereno usmjeravanju čitaоeve pažnje u оčekivanju novih obavijesti. Time se može protumačiti česta uporaba tih sredstava u književnosti i u novinskim člancima” ([14]).

Хърв.:

Što se stvarno dogodilo Plitvičkim jezerima?

Svi relevantni hrvatski mediji danas su prenijeli vijest da je u našem najpoznatijem Nacionalnom parku Plitvička jezera otkriveno rušenje više sedrenih barijera koje se ondje razvijaju i rastu stoljećima i stvaraju nove strukture i nove rezervoare vode.

Бълг.:

Какво в действителност означава Brexit?

Brexit е симптом на дълбока криза, в която се намира ЕС в настоящия момент. Това е криза първо на лидерството в Съюза. В ЕС днес липсват именно лидери, които да водят Съюза и да чертаят неговото бъдеще, за сметка на добре функциониращата машина на евробюрократията.

Частичите и в двете заглавия конкретизират тематичните ядра – събитие (екологичен проблем) и експликация на явление, които предполагат разгръщане на темата от експликативен (смесен) тип ([16]).

МЗ: Предположения и хипотези vs факти; опровергаване: реалността на Р' се противопоставя на нереалността на ситуацията или факта Р. С помощта на частиците *ustvari* / *всъщност* се реализират аргументативни стратегии чрез привеждане на примери, цитиране и т. н.

Хърв.:

Istraživanje provedeno u Engleskoj pokazalo je da tvoji zločesti prijatelji zapravo imaju najbolje namjere. Sveučilište Plymouth u Engleskoj nedavno je provelo istraživanje koje je pokazalo da prijatelji koji ti često znaju uputiti loš komentar, kritiku ili te zezaju, zapravo žele najbolje za tebe. No pripazi jer postoji razlika između onih ljudi koji ti u konačnici žele dobro i iskreni su s tobom i onih koju su jednostavno zli i ljubomorni. Treba ih znati razlikovati.

Бълг.:

Вчера лидерите на военния съюз обявиха планове за изпращане на войски в Полша, Литва, Латвия и Естония, които граничат с Русия. По-рано тази година Москва предупреди, че ще разположи повече войници на западната граница, включително две дивизии. Горбачов изтъкна, цитиран от Интерфакс, че „НАТО започна подготовка за ескалация от Студена война към гореща“. Той добави, че... „Те само говорят за отбрана, но всъщност се подготвят за офанзивни операции.“

В първия текст „разобличаващата“ стратегия, която се реализира чрез частицата *zapravo*, разчита на определени общи знания и когнитивни сценарии, споделени от продуцента и реципиента, а именно, че

хората не очакват добро от недоброжелателите. Връзката с аргумента, който подкрепя твърдението, е от анафоричен тип. В българския текст конекторът анафорично въвежда твърдение, което контрастира с предходното фактическо положение и същевременно усилва противопоставителното значение на съюза *но*.

В заключение можем да обобщим следното: настоящото изследване е опит да бъде представена модификаторската и текстуриращата (конекторска) функция на частиците *наистина, действително, всъщност* // *stvarno, zbilja, doista, ustvari*. На нивото на текста тя се оглежда в способността им да изразяват експлицитно в текстовата повърхнина тематично-смисловите отношения между отделните съдържателни части, релевантността и информационната стойност на текстовите сегменти. На нивото на дискурса и в контекста на речевите актове частиците моделират илокутивния профил на изказването и реализират определени комуникативни стратегии.

Литература

- [1] Баранов, А., Плунгян, В., Рахилина, Е. *Путеводитель по дискурсивным словам русского языка*. Москва, „Помовский и партнеры“, 1993.
- [2] Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. София, „Петър Берон“, 1998.
- [3] Ван Дейк, Т. *Язык. Познание. Коммуникация*. Москва, „Прогресс“, 1989.
- [4] Добрева, Е., Савова, И. *Текстолингвистика*. Уводен курс. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2000.
- [5] Зидарова, В. Частиците като част на речта. В: *Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания*. София, „Сема РШ“, 2003, с. 68–72.
- [6] Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- [7] Стефчева, Р. Просто така ли употребяваме думата *просто* (Върху материал от българския и сръбския език). В: *Славистиката – пътища и перспективи*. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 2015, с. 134–145.
- [8] Тишева, Й., Ро Хауге, Х. Съюзи за противопоставяне във функцията на прагматични частици. // *Проблеми на българската разговорна реч*, 2001, кн. 5, с. 242–252.
- [9] Тишева, Й. *Прагматични аспекти на устната реч*. // *Littera et Lingua. Series Dissertationes*. Том 3, 2013. <<http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliseres/diss/2013/3.pdf>>.
- [10] Badurina, L., Matešić, M. O tekstnim konektorima. U: *Riječki filološki dani*. Rijeka, Filozofski fakultet, 2006, s. 47–58.
- [11] Badurina, L. Hrvatska interpunkcija u drugoj polovici 20. stoljeća: od rečenice prema tekstu. // *Fluminensia*, 2005, Vol. 17, No 2, s. 47–58.
- [12] Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. *Hrvatska gramatika*. Zagreb, „Školska knjiga“, 1997.
- [13] Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. *Priručna gramatika hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb, Zavod za jezik IFF,

- „Školska knjiga“, 1979.
- [14] Glovacki-Bernardi, Z. *O tekstu*. Zagreb, „Školska knjiga“, 2003.
- [15] Glušac, M. Prilozi kao vrsta riječi u hrvatskoj jezikoslovnoj literaturi. U: *Zbornik radova petoga hrvatskoga slavističkoga kongresa*. Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012, s. 287–295.
- [16] Ivanetić, N. *Uporabni tekstovi*. Zagreb, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
- [17] Josić, Lj. Obradba čestica u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika. // *Jezik*, 2011, Vol. 58, No5, s. 7–16.
- [18] Karlić, V., Tušel, J. Čestice u nastavi južnoslavenskih jezika. // *Opera slavica*, 2013, Vol. 23, No 4, s. 208–214.
- [19] Pintarić, N. Komunikacijski prilozi i priložni odnosi u hrvatskom i poljskom jeziku. // <http://www.suedslavistik-online.de/03/pintaric.pdf>, 2011, No 3, s. 85–102.
- [20] Pranjković, I. Prilozi kao „riječi sviju vrsta“. // *Suvremena lingvistika*, 1992, No 34, s. 243–249.
- [21] Pranjković, I. *Hrvatska skladnja*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- [22] Sesar, D. O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu. // *Suvremena lingvistika*, 1992, No 34, s. 251–261.
- [23] Sesar, D. Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima. // *Suvremena lingvistika*, 2001, No 1–2, Vol. 51–52, s. 203–218.
- [24] Šilić, J., Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb, „Školska knjiga“, 2005.
- [25] Velčić, M. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb, „Školska knjiga“, 1987.